

У пошуках релятивної правдивості повір'їв та легенд про вовкулак в передвоєнній українській літературі

В поисках релятивной действительности поверий и легенд об оборотнях в предвоенной украинской литературе

Олег Павлів

(Прага, Чеська Республіка)

Абстракт:

В статті розглянуті питання досліджень правдивості повір'їв та легенд про вовкулак на основі матеріалів передвоєнної української літератури. Проаналізовано обсяг авторських книг передвоєнних українських письменників, які у своїх творах торкнулися актуальної теми, а також встановлено грані правдивості й видумки повір'їв та легенд про вовкулак.

Ключові слова:

релятивізм правдивості; повір'я та легенди; вовкулаки; передвоєнна українська література

Абстракт:

В статье рассмотрены вопросы исследований действительности поверий и легенд об оборотнях на основе материалов предвоенной украинской литературы. Проанализировано содержание авторских книг предвоенных украинских писателей, которые в своих произведениях коснулись актуальной темы, а также установлено грани действительности и выдумки поверий и легенд об оборотнях.

Ключевые слова:

релятивизм действительности; поверья и легенды; оборотни; предвоенная украинская литература

В пошуках правдивості повір'їв та легенд про вовкулак, або як їх ще в народі називають — перевертнів, вагому роль в дослідженні цієї теми відіграє саме передвоєнна українська література, оскільки сучасники, тобто письменники прийдешніх днів пишуть про вовкулак свої твори заздалегідь вважаючи їх видумкою, первинно зазначаючи у своїх творах, що це література із жанру фантастики, містики тощо.

З передвоєнних часів, тобто, в даному контексті, в добі до 1945 року, віднайти належної на те літератури, яка б найбільш цілеспрямовано та об'єктивно висвітлила поняття актуальної теми — нелегко, бо такої літератури, а саме художніх легенд, тобто таких легенд, які мають належного на те автора, збереглося небагато. Звісно, ми б могли вдатися до фольклору, де про вовкулак збереглося чимало легенд та повір'їв, але це не було б об'єктивним способом досліджень, оскільки носії фольклору не мають певного того чи іншого автора, який бере на свідомість щодо написаного ним про вовкулак, а значить, надає належний характер правдивості повір'їв та легенд про перевертнів.

Саме так трактуючи поняття правдивості (хоча так чи інакше релятивної) у творах передвоєнних українських письменників, спробуємо, проаналізувавши ряд передвоєнних українських книг, віднайти долю правди у віруваннях українського народу в перевертнів.

Звернемося передусім до творчості українських письменників, які в передвоєнній добі написали легенди окремими книгами. Серед них слід відзначити російського та українського письменника Короленка Володимира¹ і його Поліську² легенду «Ліс шумить», яку він написав в 1885 році, а також українського письменника Нивинського Антіна і його легенду «Безодня», яку він написав в 1926 році. В них автори не пишуть безпосередньо про вовкулак, але описують містичні події на рівні побутового життя українців довоєнної доби, заздалегідь зазначаючи в своїх авторських книгах, що йдеться про легенду. Тобто автори цих творів заздалегідь освідомлюють читача про вельми відносну (релятивну) правдоподібність в написаному ними творі³.

Інша справа в українському повір'ї «Вовкулака» (написане розповіддю у віршах) українського поета Александрова Стефана, яке він написав в 1842 році в с. Бугаївці. Слід заздалегідь зазначити, що окремою книгою воно вийшло

- 1 Хоча й автор вважається більш російським письменником, ніж українським і свої твори писав в російському оригіналі та народився він в Україні і писав здебільшого про життя українців
- 2 Історико-етнографічна область на півночі України
- 3 KOROLENKO, V.: *Les šumit: Polesskaja legenda*. Praha: Izdatel'stvo «Chutor», 1944, s. 1, NYVYN-SKYJ, A.: *Bezodnja: lehenda*. Praha: Vydavnictvo «Nova Ukrajina», 1926, s. 1.

в 1848 році в Університетській типографії м. Харкова і було видане Амвросієм Метлинським та згідно слів цензора Срезневського І., про що зазначено в книзі, було дня 6 грудня 1847 року узаконене друкуватися Цензурним Комітетом в Санкт-Петербурзі⁴. Ще більш цікавим аргументом правдивості українського повір'я «Вовкулака», написаного Александровим С. є те, що видавець цієї книги зазначає, цитую: *«вовкулака написаний в Бугаївці в 1842 році і багато в чому дуже вірний дійсності»*⁵.

І хоча сам автор заздалегідь зазначає, що мова йде про українське повір'я, проте, розповідає в ньому про пережиті ним на власному досвіді події. В частині І-й все розпочинається традиційним українським весіллям, куди автора запросили дружиною. І тільки в II-й частині розпочинається переказ надприродніх явищ, що відбулися з ним той день після весілля. Сп'янілого автора, коли той повертався з весілля додому, впіймала місцева відьма Іванівна, відволочила знеможеного її чарами на окраїни села та причарувала його так, аби він три роки блукав світом вовкулакою, за те, що він обізвав колись її дочку відьмою. Ось як автор розповідає про чари старої відьми, в староукраїнському оригіналі, цитую⁶:

«Прости, Іванівно, не буду,
 Помилуй, не карай, пусти;
 Тебе довіку не забуду,
 Тільки пожалуста прости!»
 Шкода! Не время — роздягайся!
 Скориш із себе все скидай;
 На милость більш не сподівайся,
 Сюди свитину лиш подай;
 У мене є друга для тебе,
 Тобі в ній буде чепурніш;
 Сієї вже тобі не треба
 Не будеш дружжувати більш.»

Відтак автор продовжує оповідати про чарування відьми, яка перетворила його у вовкулаку, в староукраїнському оригіналі, цитую⁷:

4 ALEKSANDROV, S.: *Vovkulaka. Ukrajin's'ke povir'je: rozkaz v stichach*. Char'kovⁿ: Izdanije Amvrosija Metlinskago, 1848, s. 2.

5 Ibidem, s. 108.

6 Ibidem, s. 64–65.

7 Ibidem, s. 65–66.

«Вона мене по тилу маже
 Липким вонючим, як смола:
 «Ох жаль», сама до себе каже:
 «Що трохи з дому узяла.»
 Вороча як малу дитину,
 Сюда, туди разів із сім;
 Намазала живіт і спину;
 Та й каже: «Наче вже зовсім.»
 Та як штрикнула шилом в литку,
 А я підскачів, та й зав'яз:
 «Ось лізь лиш в бабину калитку,
 Живи тут три годи якраз!»
 Взяла мене у шкуру пхає,
 Насилу с'як-так натягла;
 До тила шкура прилипає
 Неначе з зроду так була!
 На лоби шерсти увірвала,
 Зробила лисину в н'ятак;
 Іззаду все все позашивала,
 І грімко прокричала так:
 «Хоч ти й жонатий — не бурлака,
 Та пакостиш на весіллях;
 Будь-же три годи Вовкулака,
 Живи собі в лісах, полях!»
 І просвистала на свисток:
 «Возьми його Нечиста Сила,
 І дай йому сама куток!»
 Побіг я од відьми в чисте поле,
 Біг довго, поки утомивсь;
 Живіт у мене як заколе,
 Так я на землю поваливсь.
 Качаюсь, мучюсь — взявсь за шию,
 Аж шия вся моя в шерсті;
 Хотів заплакати, — як завию...
 Ох страшно, Господи, прости!..
 Дивлюсь — у мене й хвіст зробився;
 Скоріш під себе підігнув;
 Нічого толку не добився,
 Та й сам не тямлю як заснув!

В подальшому, як править автор, довший час блукаючи лісами-полями та ховаючись від людей, він вирішив провідати свою жінку в селі, та втратив дар мови, щоб їй про себе оповісти, оскільки вовкулака тільки те й вміє, що вити, як вовк. І хоча відьма зачарувала автора на три роки, після явної покути у молитві перед Богом, вже за три місяці авторові приснився сон, в якому було йому сказано, що він вже завтра, після сну, скине з себе вовчу шкуру і вкотре стане людиною, але після цього мусить повернути на шлях Божий, скласти належне церкві. Аж за три місяці повернувся автор додому, оповідаючи сусідам, що з ним трапилося, відтак написавши свою оповідь віршем та видавши її окремою книгою.

Ще одне вельми доречне в контексті досліджень правдивості повір'їв та легенд про вовкулак є оповідання «Вовкулака» Опільського Юліяна, написане ним в 1922 році. В оповіданні розповідається про давні події ще з часів X віку. Заздалегідь слід зазначити, що це єдина книга з числа української передвоєнної літератури, в якій зазначається, що мова йде про оповідання, а не про легенду чи повір'я, чим автор ставить межу, певну грань між правдивістю та видумкою в написаному ним творі про вовкулаку. І, аналізуючи обсяг оповідання, вдаряємось на дилему, яка супроводжує нас протягом перечитаного в оповіданні.

Прояви вовкулацтва знаходимо в книзі на самому її початку. Передусім слід згадати, що в оповіданні мова йде про двох братів — Богдара і Томира, нащадків знаного на Русі в околицях Вижнян, роду Ульфрів, які ніяк не могли поділити між собою батьківські спадки та, зокрема, дружину Богдара. В цю історію замішаний теж чеський чернецький священник Бово. Після повернення Томира з Чех на землі Руські, Богдар, який дав слідкувати свого брата Томира одним зі своїх слугів, підозрює його у вовкулацтві після події, яка відбулася в зв'язку із цією обставиною, цитую: *«Богдар вислав за Томиром хлопця, щоби сей підстеріг його, але з того часу хлопець пропав, мов камінь у воду. Старий Рост пішов його глядіти, але вернув швидко. Слід хлопця ішов поруч слідів Томира аж до Чортового Яру, а там счез зовсім на невеличкому, витолоченому місці. У грязюці видно було кров і... вовчі сліди. Без сумніву пірвав хлопця вовкулака, бо після вовчого пиру остався б був хоч би ніж та шапка перевістника. І тоді зродилося у Богдара підозріння, що вовкулаком є саме... Томир.*

— *Вовкулака, поганець... смерть йому й осиновий кілок у груди, або як каже Бово, костер!»*, — кінець цитати⁸. Адже, як відомо, вбити вовкулаку не просто. Для

8 OPILSKYJ, Ju.: *Vovkulaka: opovidannja z X viku*. L'viv: Ukrajin's'ka Knyharnja i Antykvariat u L'vovi, 1922, s. 52.

цього потрібні методи, про які згадує в оповіданні Богдар, і про що дізнаємось в подальшому.

Вкінці цього оповідання, Богдар, якого вигнав з батьківського подвір'я його брат Томир і забрав собі в нього його дружину Єлену разом з його сином, перевдягається у вовчу шкуру, щоб його ніхто не впізнав і наче б то вовкулакою тайно відвідує братове подвір'я, щоб пригледіти за своїм сином, чи його не ображає новий вітчим. Одного вечора сталося так, що вітчим Томир вдарив Богдарового сина і коли, тайно ховаючись в саду, це побачив Богдар, він кинув в Томира списом, пробивши того наскрізь, але від цього Томир не помер. Вкотре зустрічаємо прояви вовкулацтва в повазі Томира, який не помер від рани, від якої помирає звичайна людина. Після цього вижнiani, які страждали в той час страшною епідемією мору, яка прийшла на них після відходу Богдара з подвір'я Ульфрив, якого вижнiani разом з його братом Томиром звинуватили у злочинстві та розбійництві переїжджих монахів, вирішили живцем спалити Богдарового сина, вважаючи його нащадка відлунням батькових гріхів, які витають над подвір'ям і кругом нього. Томир особисто, щоб вберегти свою дружину Єлену, яку палко кохав (котру теж, як колишню жінку Богдара, хотіли спалити вижнiani), щоб вгодити вижнianам, взявся кинути свого пасербка і рівно ж сина свого брата у вогнище. Коли це, переховуючись в гушавині, побачив Богдар, він у вовчій шкурі кинувся в натовп поміж люди, вихопив із рук Томира свого сина, а Томира в агонії захопив усією силою і кинув у вогнище... Втікаючи від натовпу перестрашених людей, Богдара поранили і він помер, скинувши перед смертю із себе свою вироблену ним самим вовчу шкуру. Люди відтоді постійно думали, що Богдар і справді був вовкулакою, і тільки від автора оповідання дізнаємось зворотнє, хоча про те, чи був все таки вовкулакою Томир — автор книги залишає для нас загадкою, вкотре повставивши вовкулацтво у своїм оповіданні під питання наявної на те дилеми⁹.

Важливо, що в дослідженнях вибраної на розгляд теми нам вдалося віднайти та скористатися українською передвоєнною літературою в контексті літературних повір'їв та легенд, що мають належних на те авторів, оскільки в такий спосіб набагато легше встановити грані правдивості та видумки повір'їв та легенд про вовкулак в українській передвоєнній літературі, та, навіть із таким підходом в дослідженнях цієї теми виникає певна дилема, яка все ж таки доказує, що навіть доля правдивості легенд і повір'їв про вовкулак, наприкладі українського повір'я Александрова Стефана все ж є відносно релятивною, конкуруючи з оповіданням Опільського Юліана.

9 ОПІЛСЬКИЙ, Ю.: *Vovkulaka: opovidannja z X viku*. L'viv: Ukrajin's'ka Knyharnja i Antykvariat u L'vovi, 1922, s. 109–116.

Згідно трактування (на побутову рівні) вовкулацтва в теренах України, у слові **перевертень** український фольклор трактує певну істоту, яка в силу певних обставин стала вовкулакою, попередньо будучи людиною, тобто те, що слід вважати чимось набутим, тоді як у слові **вовкулака** український фольклор трактує істоту, яка без наявних і обґрунтованих та те підстав народжується вовкулакою, маючи можливість бути теж людиною, тобто те, що слід вважати чимось вродженим. Можна теж вважати, цілком гіпотетично, що вовкулаки — це істоти, які побутували в суспільстві в передвоєнній добі, і вимерли, як популяція, саме тому, в дослідженні, ми й звернулися до передвоєнної української літератури, щоб наблизити гіпотезу правді, і яку нам вдалося спростувати, оскільки в рамках досліджень, більш правдивим твердженням виявилось існування в українському народнім побуті саме перевертнів, а не вовкулак. І оскільки, аналізуючи 2-ві книги, присвячені вовкулацтву, тільки в одній з них нам вдалося віднайти документальний характер правдивості повір'їв та легенд про вовкулак, тоді як в іншій навпаки — спростувати це твердження, наявна дилема в темі потребує подальших досліджень, але, в такий спосіб, стає рівно ж підґрунтям для досліджень цієї теми в майбутньому.

Література:¹⁰

- ALEKSANDROV, S.: *Vovkulaka. Ukrajin's'ke povir'je: rozkaz v stichach. Char'kov*: Izdanije Amvrosija Metlinskago, 1848.
- KOROLENKO, V.: *Les šumit: Polesskaja legenda. Praga: Izdatel'stvo «Chutor», 1944.*
- NYVYNS'KYJ, A.: *Bezodnja: lehenda. Praha: Vydavnictvo «Nova Ukrajina», 1926.*
- OPILSKYJ, Ju.: *Vovkulaka: opovidannja z X viku. L'viv: Ukrajins'ka Knyharnja i Antykvariat u L'vovi, 1922.*

Про автора

Oleg Pavliv, Society “Resistance of Western Ukraine”,
Prague, the Czech Republic, oleg.pavliv91@gmail.com

10 В пошуках належної літератури для досліджень автор скористався книгами, які знаходяться у власності Національної бібліотеки Чеської Республіки — Слов'янської бібліотеки (ALEKSANDROV, S.: *Vovkulaka. Ukrajin's'ke povir'je: rozkaz v stichach. Char'kov*: Izdanije Amvrosija Metlinskago, 1848, OPILSKYJ, Ju.: *Vovkulaka: opovidannja z X viku. L'viv: Ukrajins'ka Knyharnja i Antykvariat u L'vovi, 1922*) та Приватної бібліотеки Олега Павліва ім. Г. Сковороди (NYVYNS'KYJ, A.: *Bezodnja: lehenda. Praha: Vydavnictvo «Nova Ukrajina», 1926, KOROLENKO, V.: *Les šumit: Polesskaja legenda. Praga: Izdatel'stvo «Chutor», 1944*).*

Літографія із зображенням вовкулаки¹¹

11 Із книги ОРІLSKYJ, Јu.: *Vovkulaka: opovidannja z X viku*. L'viv: Ukrajin's'ka Knyharnja i Antykvariat u L'vovi, 1922.